'Il-Għid il-Kbir' *

Karmenu Vassallo

DUN KARM – l-ogħla għolja Maltija bl-ogħla żewġ qċaċet ta' għerf.

RESURREXIT SICUT DIXIT – Hu qam minn bejn l-imwiet kif stqarr hu nnifsu! Fuq dan il-għamil, fuq din il-ġrajja, fuq dan l-għaġeb ta' l-egħġubijiet li seħħ u twettaq minn bin xebba safja li kienet bintu, Dun Karm – l-ogħla poeta nazzjonali tagħna – niseġ u damm poeżija li la tasal qatt biex tmut u anqas biex tindifen miegħu f'qabru; hi tibqa' tgħix u ssaltan għal dejjem ma' ismu, fil-waqt li fuq il-ħerba u l-għabra ta' fdalijietu mmermra tissokta ttenni tgħanni u xxandar rebbieħa, sa ma jtulu ż-żmien u l-wisa', il-ġieħ u s-sebħ li kiseb u stħoqq f'ħajtu bħala poeta u fl-istess ħin qassis.

Kristu qam: qam mhux minn nagħsa ħafifa jew raqda twila; imma qam minn ħdan il-mewt u reġa' għall-ħajja biex qatt ma jmut iżjed – u dan għamlu bis-saħħa tiegħu biss u tiegħu waħdu meta għoġbu u ried jinqeda bil-milja kollha tal-qawwa ta' setgħatu bħala Bniedem u Alla li kien. Kristu ġġieled, issielet u tqabad ma' l-eħrex u l-eqqel għadu li jaf bih il-ħolqien – il-mewt – u kien l-ewwel u l-aħħar wieħed, anzi l-waħdani, li għelbu u rebħu u xejnu. Mela jekk il-mewt hi l-qerda u t-tmiem ta' kollox għal kull bniedem milqut minnha, għal Kristu kienet bil-maqlub il-bidu u l-ftuħ ta' ġrajja ġdida – ġrajja ta' apoteosi, ta' dawl, ta' sebħ u ta' ġieħ mill-akbar: għax kienet sewwasew il-mewt dik li wriet biċ-ċar u xehdet bid-dieher kif Kristu kien tabilħaqq Alla, Bin Alla li tlaħħam fil-ġuf safi ta' mara, li sfat Omm u baqgħet fl-istess waqt Xebba bla tebgħa, għall-ħelsien tagħna mill-jasar tad-dnub.

Fuq il-qawma ta' Ġesù Sidna minn bejn l-imwiet ma kinux wieħed u tnejn dawk li għasru u ħallew għerfhom maħżuż fuq il-karti. Għad-dinja nisranija din il-ġrajja hekk kbira u tal-għaġeb – li l-ebda ġrajja oħra ta' l-imgħoddi jew ta' li ġej ma

* Fl-1942 ix-'Xirka għat-Tixrid ta' l-Ilsien Malti' (X.T.I.M.) nediet konkors dwar 'Kritika ta' xi Xogħol Letterarju bil-Malti'. Fost it-tlettax-il studju li ntbagħtu għall-konkors kien hemm wieħed, 'Il-Għid il-Kbir – Dun Karm l-ogħla għolja Maltija bl-ogħla żewġt iqċaċet ta' għerf', mibgħut minn Karmenu Vassallo bl-isem mibdul ta' *Conscript*. Fir-rapport tagħhom tad-19 ta' Novembru, 1942 l-eżaminaturi, P. Pawl Tabone, O.F.M. u A. Cremona, semmew b'tifħir l-istudju ta' Vassallo. Ix-X.T.I.M. ma kenitx f'qagħda li tistampa l-istudji, u xi Ms. tagħhom – fosthom dak ta' Vassallo – baqgħu merfugħin għandi billi jien kont is-Segretarju tax-Xirka. Meta ġie li semmejtlu din il-kitba, Vassallo kien igħidli biex il-Ms. nibqa' nżommu jien u 'l quddiem imbagħad nara x'l-aħjar isir bih. Inħoss li huwa xieraq issa li f'dan in-numru speċjali ta' *Il-Malti* jidher l-apprezzament li kien kiteb Vassallo fl-1942 dwar il-poeżija ta' Dun Karm 'Il-Għid il-Kbir'.

Ġ. Cassar Pullicino

jew tà li gej ma tistà titqabbel jew tixxiebah magħha — tiġbor fiha l-qofol u s-sisien kollha tal-Knisja u id-Dîn tà Kristu. Kieku Kristu ma reġax mill-mewt għall-ħajja bil-ħila u l-qawwa tiegħu biss u tiegħu waħdu, kieku l-Knisja u id-Dîn tiegħu ma kienux ikunu ħaġ' oħra għajr ħoss tà leħen fierągħ, fluba tà ġenn bla isem, dehra sabiħa tà tlellix li tgħammixlek għajnejk f'leħħa tà ħolma u li mbagħad tmur tfittixha u ma ssib xejn. Iżda kollma jgħid u jlissen Alla ma jistax jonqos u ma jsekkx — *Nè sillaba di Dio mai si cancella* (Monti, Sulla Morte di Giuda, Son. III, v. 42). Kollma ħabbru l-bassara fuq il-qawma tà Kristu minn ħdan l-imwiet seħħ u twettaq fis-sewwa: u b'hekk il-Knisja u d-Dîn [illegible] Nisrani, li bihom jemmnu u jaħilfu wlied id-dawl, issaħħew u saddqu darba għal dejjem hekk illi l-bibien tà l-infern ma jistgħu qatt jagħmlu xejn kontrihom.

* * *

Jistà, hawn, xi ħadd jistaqsi u jitlob li jsun jaf il-għala minn kotra hekk kbira tà poeżijiet li ħareġ għad-dawl Dun Karm jien għażilt sewwa sew din il-għanja reliġjuża li, billi s-suġġett tagħha hu hekk popolari, hekk magħruf u hekk imxerred bil-kelma u bil-pinna, aktarx li l-originalità tagħha tiddeblel, tiddennes u titgħajjeb — jekk mhux ħafna, xi ftit. Din il-mistoqsija, kieku kellha ssir, ma kinitx tkun għal kollox fiergħa: u għaliha nwieġeb b'wiċċi minn quddiem u b'idejja fuq qalbi. L-ewwelnett, b'poeżija originali ħadd m'għandu l-jedd jifhem jew ifantas dawma, nisġa, ħanniqa tà versi dwar suġġett li qatt ma tħaddem qabel; jew li, imtabba t-tixrid u t-tagħrif kbir tiegħu fil-għalqa tà l-istorja tal-Knisja jew tat-tagħlim u t-tibdil fil-ħakma tal-ġnus, jidher mikdud u rħis: ikollu kitba jew biċċa xogħol originali kull min jagħraf jinqeda tajjeb b'moħħu u b'qalbu u jirnexxilu mbagħad isib fil-maturna tà setgħathom u tà qawwiethom kollma hu biżżejjed biex

Silta mill-Ms. ta' l-artiklu 'Il-Għid il-Kbir' ta' Karmenu Vassallo.

tista' titqabbel jew tixxiebah magħha – tiġbor fiha l-qofol u s-sisien kollha tal-Knisja u d-Dîn ta' Kristu. Kieku Kristu ma reġax mill-mewt għall-ħajja bil-ħila u l-qawwa tiegħu biss u tiegħu waħdu, kieku l-Knisja u d-Dîn tiegħu ma kinux ikunu ħaġ'oħra għajr ħoss ta' leħen fieragħ, bluha ta' ġenn bla isem, deħra sabiħa ta' tlellix li tgħammixlek għajnejk f'leħħa ta' ħolma u li mbagħad tmur tfittixha u ma ssib xejn. Iżda kulma jgħid u jlissen Alla ma jistax jonqos u ma jseħħx – *Nè sillaba di Dio mai si cancella* (Monti, Sulla Morte di Giuda, Son. III, v. 42). Kulma ħabbru l-bassara fuq il-qawma ta' Kristu minn ħdan l-imwiet seħħ u twettaq fis-sewwa: u b'hekk il-Knisja u d-Dîn Nisrani, li bihom jemmnu u jaħilfu wlied id-dawl, issaħħew u sseddqu darba għal dejjem hekk illi l-bibien ta' l-infern ma jistgħu qatt jagħmlu xejn kontrihom.

* * *

Jista', hawn, xi ħadd jistaqsi u jitlob li jkun jaf il-għala minn kotra hekk kbira ta' poeżiji li ħareġ għad-dawl Dun Karm jien għażilt sewwasew din il-għanja reliġjuża li, billi s-suġġett tagħha hu hekk popolari, hekk magħruf u hekk imxerred bil-kelma u bil-pinna, aktarx li l-oriġinalità tagħha tiddellel, tiddennes u titgħajjeb – jekk mhux ħafna, xi ftit. Din il-mistoqsija, kieku kellha ssir, ma kinetx tkun għal kollox fiergħa: u għaliha rrid inwieġeb b'wiċċi minn quddiem u b'idejja fuq qalbi. L-ewwelnett, b'poeżija oriġinali ħadd m'għandu l-jedd jifhem jew ifantas damma, nisġa, ħannieqa ta' versi dwar suġġett li qatt ma tħaddem qabel; jew li, imħabba t-tixrid u t-tagħrif kbir tiegħu fil-għalqa ta' l-istorja tal-knisja jew tat-taqlib u t-tibdil fil-ħakma tal-ġnus, jidher mikdud u rħis: ikollu kitba jew biċċa xogħol *oriġinali* kull min jagħraf jinqeda tajjeb b'moħħu u b'qalbu u jirnexxilu mbagħad isib fil-matmura ta' setgħathom u ta' qawwiethom kulma hu biżżejjed biex dak li jkun kiteb jew għamel ikun jista' bil-jedd u l-ħaqq kollu jsejjaħlu tiegħu, tiegħu biss, tiegħu waħdu. It-tininett, l-*oriġinalità* ma titnissilx mill-għażla tas-suġġett, imma biss mill-qatgħa, mit-tifsila, mill-bixra u s-sura tal-ħsieb u l-ħjiel u l-lehma li wieħed jagħtih. It-tielet u l-aħħarnett – kif tfisser il-kelma fiha nfisha – jekk f'kulma jingħad bil-fomm u f'kulma jissawwar bl-id jew bil-pinna jkun hemm dak li hu bidu, nisel jew ħolqien (jiġifieri nuqqas ta' teħid, tiġbid u tagħsir minn egħjun oħra barranija), hemmhekk ikun hemm ukoll dik li aħna nsejħulha *oriġinalità*.

Dun Karm! Dejjem poeta fil-milja kollha tiegħu bħala saċerdot: dejjem saċerdot fil-milja kollha tiegħu bħala poeta! Xi ħlewwa u għożża jnissel ismu f'qalb dawk li rnexxielhom jaslu biex jifħmuh u jagħarfuh mill-qrib bis-saħħa ta' seħer għanjietu! Kien hu li bil-għana tiegħu reliġjuż, patrijottiku u nazzjonali għolla l-isem u l-ġieh ta' Artna u ta' niesna hekk li ġiebu fl-istess qies u kejl ma' dak ta' artijiet u ġnus oħra li jisbquna sew fil-medda u l-firxa kemm ukoll fil-għadd u l-kotra tagħhom; kien hu l-imgħallem ewlieni fil-bini u t-tlugħ u t-twaqqif tal-Letteratura Nazzjonali tagħna; kien hu li żara' u xettel f'qalb iż-żgħażagħ Maltin tal-lum l-akbar ħeġġa u l-eħreq imħabba għal Gżirithom, għal Dinhom,

għall-egħmejjel kbar u tal-għaġeb li wettqu fl-imgħoddi missirijietna – l-aqwa rahan u l-isħeħ xhieda ta' kobor ċkunitna għaż-żmien mistur li għad irid jiġi.

* * *

'Il-Musbieħ tal-Mużew', 'Il-'Jien' u Lilhinn Minnu', 'Non Omnis Moriar', 'Alla Mhux Hekk', 'Omm' u 'Bjuda', barra minn xi oħrajn, huma magħdudin mill-aħjar, anzi bħala l-aqwa biċċiet fost ix-xogħol kollu poetiku li fawwar u ġelben mill-pinna mlewna, għalliela u lieżma ta' Dun Karm (Monsinjur Psaila). Iżda l-għan tiegħi l-lum mhux dak li nitħaddet fuq il-lehma tal-għaġeb li xegħel u kebbes f'moħħ Dun Karm daqsxejn ta' musbieħ mill-eqdem tal-fuħħar b'ħuta minquxa fuqu bħala għelma nisranija li, għall-għożża ta' fakret ġrajjietu, intrefa' u nżamm fiż-żgieġ għall-wirja ġol-Mużew tal-Belt tagħna; anqas fuq kif dan l-awtur, bl-akbar sempliċità, ifisser u jħoll wieħed mill-itqal problemi filosofiċi u teoloġiċi fil-ħajja tal-bniedem, jiġifieri l-għażla relattiva bejn ir-Raġuni u l-Qalb, il-Għerf u l-Imħabba flimkien mal-ħlas ta' kull waħda minnhom; anqas fuq li l-poeta, mitwieled hekk minn ġuf ommu u magħmul u misjur fil-milja ta' rġulitu, ma jintemmx kollu kemm hu – billi wara mewtu, ismu jibqa' ħaj u miftakar fil-għana bla tmiem tiegħu; anqas fuq il-qabża u d-divrenzja kbira li tgħaddi bejn pittur għaqli u mixhur tad-dinja li, wara li jinqeda b'dehnu u ħiltu kollha, jirnexxilu jħażżeż fuq daqsxejn ta' tila smajra l-ġmiel ta' "nżul ix-xemx li qatt ma tinżel" u bejn il-pittur tas-sema li "minn dawk l-egħġubijiet – jagħmel mija kull jum u mija jħassar"; anqas fuq il-ħlewwa ta' dik l-omm li, għall-imħabba tal-ġenn li għandha għat-tarbija tagħha, tixtieq imma ma tissograx tfaqqgħalha bewsa għax b'hekk tiksrilha l-ħolma ta' ngħasha u tqajjimha mis-sħana tan-nieqa u dan ma jaqbilx li jsir billi "is-silġ għadu jtektek, ir-riħ qed iżid"; u anqas, fl-aħħarnett, fuq il-mistiċiżmu liriku li hemm fix-xebh tassew milqut bejn il-bjuda tas-silġ li tiksi l-għoli ta' l-iġbla u l-bjuda tas-safa bla mtiefes ta' Marija – ix-Xbejba magħżula mill-bqija tan-nisa u mqiegħda minn Alla hekk fil-għoli li saret Ommu u Omm il-bnedmin kollha. Ħsiebi l-lum huwa dak li ngħarbel, nifli u niżen poeżija oħra li, għas-siwi u l-popolarità tas-suġġett tagħha, aktarx li ssibu oħrajn bħalha f'ilsna barranin u li għalhekk aktar tkunu tistgħu tixhdu safejn iwassal u jlaħħaq il-ġenju poetiku ta' Dun Karm: u hawn nifhem infisser 'Il-Għid il-Kbir' li dehret mitbugħa f'*Il-Għana ta' Dun Karm*, Paġ. 17, it-Tieni wieħed mit-Tliet Kotba li għaqqad u ħareġ għad-dawl il-mibki u qatt minsi Tabib Ġużè Bonnici, hu wkoll kittieb mill-aħjar, fl-1939.

X'hemm f'din il-għanja li lili, bħala Malti wild Malta Maltija, jogħġobni u jolqotni l-aktar barra milli jħeġġiġni nitħaddet fuqha qabel kull poeżija oħra ta' l-istess awtur? Hemm żewġ ħwejjeġ li, bħal żewġ ħoloq, jagħmlu katina waħda: il-kobor ta' Dîni u l-ġieħ ta' Lsien Arti! Niseġ Dun Karm f'din il-għanja u rabat u għaqqad flimkien l-egħżeż żewġ ħwejjeġ li għandu jkollu l-aktar għal qalbu kull min fil-vini tiegħu jħoss jiġri u jbaqbaq demm tabilħaqq Malti: Reliġjon u Lsien – l-aqwa żewġ sisien u l-ifrem żewġ imrammi tal-karattru spiritwali u

nazzjonali tagħna, iż-żewġ għeliem waħdanin li jagħżlu l-ġens Malti mill-bqija tal-ġnus l-oħra kollha tad-dinja.

Jiftaħ tassew bil-qawwi u bil-kbir Dun Karm meta jibda biex jagħmel mistoqsija (mistoqsija li għaliha jwieġeb dak li l-Filosofija tgħammdu bl-isem ta' *dubium methodicum*) dwar kif Kristu seta' jkun Alla meta wasal biex itemm ħajtu msallab fuq għuda bla ġieh. U għal din il-mistoqsija miġbura fl-ewwel strofa ta' 'Il-Għid il-Kbir' ta' Dun Karm u magħmula f'isem il-ġens Lhudi nnifsu, twieġeb it-tieni strofa – magħmula hija wkoll f'isem l-istess ġens – li ddoqq hekk:

Imdawwar bil-qawwa li taħkem, li tirbaħ,
Li teqred l-egħdewwa miġbura flimkien,
Elf darba l-profeti ħabbruli l-Messija
Li Alla kien w'għedni fil-bidu taż-żmien.

Minn hawn jidher biċ-ċar li kienu l-Lhud infushom dawk li wieġbu għall-mistoqsija li kienu għamlu huma bejnhom u bejn ruħhom dwar kif Dak li sallbu u qatlu sata' jkun Alla: u jekk f'mistoqsithom huma fehmu jew riedu juru li kellhom xi *dubju* u b'dan id-dubju ħolmu *jiċħdu* d-divinità tal-Vittma Bla Ħtija tal-għamad u l-bluha tagħhom, bit-tweġiba li taw dwar li l-profeti kienu ħabbrulhom Feddej mibgħut fl-art minn Missieru tas-Sema huma wettqu u seddqu li Kristu kien tabilħaqq Alla: u għalhekk id-dubju tagħhom safa metodiku, iċ-ċaħda sfatilhom wetqa, u l-ħlas ta' qerq ħżunithom kien dawl is-sewwa biss.

Sa hawn il-bidu u l-ftuħ ta' 'Il-Għid il-Kbir' ta' Dun Karm. Madankollu l-ħsieb u l-ħjiel ewlieni ta' din il-għanja reliġjuża huwa diġà milħuq u mitmum; is-sies li fuqu baqagħlu jitla' l-bqija tal-bini letterarju-poetiku-dommatiku tagħha hu mhejji u lest; il-qofol u l-għaqda ta' kollox qegħdin hawn. Kulma hemm miġbur, midmum u mfisser fil-bqija ta' l-istrofi l-oħra ta' wara l-ewwel tnejn mhux ħaġa oħra ħlief dak li għarfet toħloq il-fantasija dejjem imkebbsa tal-Poeta Nazzjonali tagħna li, f'din il-poeżija, ma jonqosx li jurina x'ħażna tassew kbira għandu ta' tagħlim u ta' għerf – tagħlim u għerf li bihom il-poeta-qassis jaf u jrid jinqeda dejjem *ad maiorem Dei gloriam et populi nostri beneficentiam*.

Mogħni bid-dawl u d-dehen li ħassel mill-kitba ta' San Pawl, ta' Santu Wistin, ta' San Tumas t'Aquinu u ta' ħafna għorrief oħra ta' Ommna l-Knisja Mqaddsa; mibluħ u msaħħar wara l-ġmiel u l-benna ta' waħda mill-aqwa fost is-Snajja' s-Sbieħ – il-Poeżija; u miġbud u mħajjar biex jixrob u jduq kull ilma safi u wtieqi li jfawwar mill-bqija ta' egħjun ix-Xjenza, l-Arti u l-Letteratura, Monsinjur Dun Karm Psaila rnexxielu jilħaq u jikseb grad hekk għoli fil-għalqa tal-għerf xjentifiku, kulturali u letterarju, li forsi ma jitqarraqx u anqas jitgħallet min igħoddu u jagħarfu bħala Malti *nullius dogmatis expers*. U dan ġarrbu fih mhux biss min qara u tiegħem kull kitba prożajka u poetika ta' Dun Karm, jew min kellu x-xorti xi darba jiltaqa' u joqgħod iqatta' xi siegħa taħdit miegħu; imma l-aktar u l-iżjed min irnexxielu jagħmel il-waħda u l-oħra. U biex wieħed jikxef il-kobor u l-ġmiel

li hemm mistur fil-għanja reliġjuża ta' 'Il-Għid il-Kbir', jeħtieġ iħarsilha f'dan id-dawl – id-dawl tal-għerf xjentifiku-kulturali, filosofiku-teoloġiku, artistiku-letterarju-poetiku li jagħni moħħ in-*nostrorum princeps poetarum lyricorum*.

Araw daqsxejn b'liema sengħa għaqlija ta' mgħallem jidħol Dun Karm fil-qalba ta' l-argument ewlieni tas-suġġett ta' għanjietu meta jistaqsi:

> 'Mma għidli, ja Lhudi, jekk inti fis-sewwa
> Sallabt 'il dal-bniedem u ħajtu temmejt,
> Għaliex ġewwa qalbek jistaħba bħal biża'?
> Għaliex il-għassiesa fuq qabru ħallejt?

Jekk ma kellhom ebda faħam miblul, jekk il-kuxjenza tagħhom kienet iddoqqilhom li Bin il-mastrudaxxa Ġużeppi ma kienx għajr bniedem ħati ta' delitt jew għadd ta' delitti, jekk kienu jħossu fihom li ma għamlux ħlief is-sewwa u l-ħaqq meta 'l Kristu sallbuh u qatluh, mela għala mbagħad beżgħu Minnu mejjet meta kontriehom ma seta' jagħmel xejn u ħallew l-għassiesa fuq qabru biex dawn jaraw jekk jinsteraqx jonkella jqumx minn qabru u jaħrab? Ma kienx dan tagħhom għama u l-akbar biċċa ġenn? Ma beżgħux minn Ġesù ħaj u beżgħu Minnu mejjet! Mhux dan jewwilla l-aktar argument sod, sħiħ u qawwi li bih il-Lhud infushom iwettqu u jseddqu li Kristu kien tabilħaqq Alla?

Boloħ u għomja minn naħa, kiefra u bla qalb mill-oħra, il-Lhud issoktaw juru kemm Kristu kien tabilħaqq Alla Bin Alla għax tkexkxu, irtogħdu u daħlu f'qoxrithom bil-biża' malli qillet il-għadab tan-Nazzarenu waqgħet bħala saħta fuqhom u fuq uliedhom fil-milja ta' toqolha, u dwiet u damdmet f'ħin wieħed bħala ragħda qawwija t-"theżhiża li qanqlet – iż-żonqor li fuqu l-belt tagħhom inbniet." U dik kienet is-siegħa li fiha l-ħolma tal-Lhud sfat fix-xejn, fil-waqt li Kristu u dawk li qatgħu li jimxu warajH kisbu r-rebħ u s-sliem għal dejjem ta' dejjem.

* * *

'Il-Għid il-Kbir' hi waħda mill-poeżiji ta' Dun Karm l-aktar magħrufa għas-sempliċità tagħha mħabba r-rabta sfiqa li għandha ma' l-istorja tal-Knisja. Għaldaqstant, dawk li huma żîna u xejxi, ftit li xejn niltaqgħu magħhom f'din il-għanja; mix-xbihat estetiċi, mit-tixbih u t-taqbil retoriku nieqsa ħarira wkoll; dehriet sbieħ, lelliexa u fantastiċi, li ssibhom fil-kotra l-kbira tal-għanjiet l-oħra tiegħu, f'din il-għanja storiko-reliġjuża ma ssibhomx bl-irfus. Mela fejn huma l-kobor, il-qawwa, l-oriġinalità tagħha? Bħalma ġisem u ruħ fi bniedem wieħed ma jingħażlux minn xulxin, hekk ukoll jiġri minn dawn – magħġunin u mwaħħdin kif inhuma mas-sempliċità li bihom f'daqqa Dun Karm sawwar poeżija waħda b'ġisem storiku-reliġjuż u ruħ lirika.

Biex inwettqu u nuru kemm hi tassew sempliċi u fl-istess ħin kbira għal dik li hi qawwa u oriġinalità, sejrin inqabblu hawnhekk 'Il-Għid il-Kbir' ta' Dun Karm ma' 'La Risurrezione' ta' Alessandro Manzoni. Sew din u kemm dik, it-tnejn

għandhom qofol storiku, għad li dejjem imsieħeb minn ħjilijiet liriċi. Iżda fejn il-għanja ta' Manzoni hi aktarx mgħobbija bi *traslati* jew *tropi* u tiżjin ieħor retoriku, dik ta' Dun Karm hi bil-maqlub ħafifa ġmielha minnhom. B'dankollu dawn il-għanjiet huma t-tnejn sbieħ u ħelwin fil-qatgħa ta' lbieshom, it-tnejn kbar u qawwija fil-milja tal-ħsieb.

F'dak li hu qofol storiku-reliġjuż 'Il-Għid il-Kbir' u 'La Risurrezione' jimxu id f'id, għax ġrajjet il-qawma ta' Ġesù Sidna mill-mewt torbot 'il-wieħed u 'l-ieħor bl-istess jeddijiet li ħadd ma jista' jaħrabhom wara li jkun indaħal biex jikteb fuq hekk. Bħallikieku fejn Manzoni jgħanni ħelu ħelu u fil-qosor:

Era l'alba; e molli il viso,
Maddalena e l'altre donne
Fean lamento sull'Ucciso;

Dun Karm għandu dawn il-versi li jpinġulna fil-kobor u aktar bir-reqqa l-istess kwadru:

Fuq l-ibħra taż-żara', fuq l-oqsma tad-dwieli
Kien għadu kif qiegħed iżernaq il-Ħadd,
Xhin ħarġet Marija, li ħabbet 'il Kristu,
U ġriet ma' nisa oħra minn qabel kulħadd,
Mogħnija bil-ħwawar biex tidlek il-mejjet,
Kif kienet id-drawwa Lhudija fiż-żmien . . .

Il-qawwa tal-ġmiel liriku – kif jista' jixhed kull min għandu ħjiel ġmielu ta' dik li hi Poeżija u Sengħetha – tidher u tinħass sħiħ sew fil-versi tal-poeta Taljan kemm fil-versi tal-poeta Malti. Hemm ukoll xebh kbir (biex ma ngħidux ħaġa waħda mfissra b'żewġ ilsna wieħed mhux bħall-ieħor) fid-dehra ta' l-Anġlu tal-Mulej lin-nisa twajba. Arawha din id-dehra fil-versi Manzonjani:

Un estranio giovinetto
Si posò sul monumento:
Era folgore l'aspetto,
Era neve il vestimento:
Alla mesta che 'l richiese
Diè risposta quel cortese:
È risorto; non è qui. –

u qabbluha ma' dik li hemm fil-versi tal-poeta tagħna:

Bil-qiegħda fuq l-għatu, bħal berqa dawl wiċċu,
Bħas-silġ bojod ħwejġu raw qiegħed żagħżugħ,
Li b'leħen ta' ħlewwa fis qal'lhom: – Xejn tibżgħu;
Mill-mewt qam kif wiegħed: naħa oħra ssibuh.

Għedna aktar 'il fuq li għanjet Dun Karm m'hix hekk mgħobbija b'dak it-tiżjin retoriku u estetiku bħalma hija dik ta' Manzoni. Araw kemm hu hekk. Fit-tielet

u r-raba' strofa (kull waħda minnhom ta' seba' versi tat-tmienja mqabblin *ababċċd*, bl-aħħar vers maqtugħ u l-bqija watja) ta' 'La Risurrezione' il-poeta Taljan iqabbel u jxebbah il-waqgħa ta' werqa ħafifa minn siġra mal-qalba tal-għatu tqil minn fuq qabar Kristu bi kliem magħżul poetiku li, fi lsienna, idoqq kif ġej: "Bħalma pellegrin, għajjien imħabba l-mixja twila, jieqaf jistrieħ f'nofs triqtu u jorqod ġo masġar, iżda minnufih jistenbah u jqum ma' l-iċken ħoss ta' waqgħa ta' werqa minn siġra biswitu; hekk ukoll, malli l-għatu tqil imma bla siwi nqaleb u tar minn fuq wiċċ il-qabar u fl-istess waqt ruħ Kristu li kienet niżlet il-Limbu – reġgħet ingħaqdet ma' ġismu, Ġesù qam minnufih mill-mewt għall-ħajja." Xebh u taqbil ta' din il-għamla f''Il-Għid il-Kbir' ta' Dun Karm ma nsibuhx. Manzoni fl-istrofa ħdax ta' l-istess innu jitħaddet fuq il-bidla ta' l-ilbies minn vjola f'abjad li issa jxidd is-saċerdot waqt li joħroġ qalb il-mixegħla tax-xemgħa biex ixandar ir-rebħa ta' Kristu fuq il-mewt. Ma' dan, fl-istrofa tnax, Manzoni jissokta jdomm fi vrusu l-għana li bih Ommna l-Knisja Mqaddsa xxandar dan il-misteru. Fl-istrofa erbatax (u b'aktar ħlewwa imma anqas qawwa fl-istrofa ta' qabilha) l-istess kittieb Taljan igħid li jum il-Għid inissel ferħ kbir f'qalb kulħadd u jagħmel li l-għani jaqsam ħobżu mal-fqir u hekk kulħadd jixxierek u jkollu sehem indaqs mill-ġid u l-barka li jġib miegħu dan il-Għid. Dun Karm fl-innu tiegħu tal-*Għid* ma qagħadx jintilef żejjed biex igħabbi vrusu f'dawn l-irqaqat. Żamm ukoll ħafif kemm sata' f'dik li hi nisġa storika. Għax billi l-istorja u l-poeżija qajla u xejn jimxu id f'id u billi, kif ġarrab fih innifsu kull min hu tabilħaqq poeta, l-istorja fil-poeżija hi bħall-kamla fl-ilbiesi u bħas-susa f'sieq ta' siġġu jew ta' mejda, il-Poeta Nazzjonali tagħna jidhirlu li, meta f'poeżija ma jkunx jista' jeħles għal kollox mill-istorja, tkun biċċa għaqal u ħaġa bil-wisq flokha jekk jinqeda biha kemm jista' jkun mill-anqas. Min-naħa l-oħra (u Dun Karm jidher li hu ta' dil-fehma) meta poeta jaqbad biex jinseġ u jdomm poeżija fuq suġġett (l-aktar jekk reliġjuż) li jkollu rbit sfiq u sħiħ ma' l-istorja, l-awtur ikun aktarx naqas u ssaffel mill-għoli li kellu jilħaq jekk kemm-il darba hu jgħabbi l-għanja tiegħu b'ħafna xejxi u tlellix retoriku żejjed. Għaldaqstant Dun Karm qata' li jaħrab iż-żewġt itruf u jżomm fit-triq tan-nofs għax, kif igħid il-Latin, *in medio stat virtus*.

B'danakollu f''Il-Għid il-Kbir' ta' Dun Karm il-lirika ma tonqosx. Jekk jittieħdu f'daqqa, bħala ġisem u ruħ fi bniedem wieħed, aħna nsibu u naraw li l-ħmistax-il strofa li fih l-innu kollu ma jiġbrux fihom minn fuq s'isfel għajr lirika waħda biss. L-istess jista' jingħad minn kull strofa oħra meħuda għaliha waħedha. F'kull vers ta' kull strofa, f'kull strofa li fih l-innu, fil-versi u l-istrofi kollha li jsawru 'Il-Għid il-Kbir' ma jistax wieħed ma jsibx jew ma jħossx dak li *stricto sensu* aħna nifhmu nfissru meta ngħidu POEŻIJA.

L-innu ta' Dun Karm hu mibni fuq metru safi ta' erba' versi kull strofa, li għalhekk tissejjaħ *kwartina*, bit-tieni vers jaqbel mar-raba' wieħed. Kull vers fih tnax-il sillaba; – jista' wkoll jissejjaħ vers tas-sitta mżewweġ. It-tieni u r-raba' vers ta' kull strofa huma *maqtugħa*; l-ewwel u t-tielet *watja*. Il-versi kollha kemm

huma għandhom mixja rżina u ħafifa u xejn m'hemm x'ixekkilhom jew itaqqalhom fi triqthom. Ir-rimi la huma mfittxa u anqas imġebbda, imma jgelglu u jfawru naturali bħall-ilma safi minn xquq il-blat. L-ogħla u l-itqal ħsibijiet li hemm fl-innu tiegħu, Dun Karm ifissirhom ċar bl-akbar sempliċità. Bejn kull ħsieb u ieħor, bejn dan u dak il-ħjiel, bejn kull fergħa u oħra ta' argument hemm irbit hekk sfiq, sħiħ u tajjeb, li int u taqra din il-poeżija tisthajlek qiegħed taqra biċċa proża. U tabilħaqq Dun Karm għandu jagħnuh żewġ preġji: jikteb versi li għandhom mill-proża; u jikteb proża li għandha mill-versi.

Tarrafna ftit aktar 'il quddiem li l-innu tiegħu Dun Karm żammu ħafif kemm seta' mit-tiżjin retoriku. B'daqshekk ma barrejnilux il-ftit li hemm fih; l-iżjed meta nafu li dan il-*ftit* jiswa *ħafna* – u ħafna mhux fid-daqs u l-medda, imma fil-għamla u s-sura. Bħallikieku, ma jiġbrux fihom poeżija u ġrajja sħiħa dawn il-versejn:

> Min siket fil-kesħa mudlama tal-qabar,
> F'seteghtu qam waħdu mill-ħdan tal-mejtin. –?

Min ma jarax il-kobor tal-ħsieb u ma jtigħemx fl-istess ħin il-ħlewwa u l-qawwa ta' poeżija tabilħaqq lirika meta jiltaqa' ma' versi bħal dawn:

> Insew, fit-tgħanniqa ta' tjieba li taħfer,
> Ir-regħxa li tatkom ċanfira bla jedd. –?

Rajna f'dan l-artiklu analitiku-kritiku kif minn Dun Karm il-poeta ma jwarrab qatt Dun Karm il-qassis. F'dan id-dawl, lil Dun Karm ħadd ma jisbqu fostna. Hu għalhekk li aħna ngħodduh bħala "l-ogħla għolja Maltija bl-ogħla żewġ qċaċet ta' għerf."

CONSCRIPT